

В.А. Рубель

ТРАНСКРИБУВАННЯ ЯПОНСЬКИХ СЛІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ І ПРОПОЗИЦІЇ

ПРОБЛЕМА адекватного відтворення на письмі українською мовою япономовних назв, термінів, імен та інших слів японського походження донині не може вважатися остаточно розв'язаною. За великим рахунком, на сьогоднішній день у світовій японістиці застосовуються два способи транскрибування японських слів засобами європейських алфавітних систем.

По-перше, існує західна система так званих «латинських знаків» – *rōmaji* (ローマ字), кодифікатором якої вважається американський католицький священник Джеймс Кьортіс Хепбьорн (1815–1911). У другій половині XIX ст. він тривалий час працював у Японії як медик і християнський місіонер, а його *rōmaji* набула визнання у 1887 р., коли саме на її алфавітній основі вийшов друком підготовлений Дж.К. Хепбьорном перший капітальний англо-японський словник. На відміну від розроблених ще у XVI ст. португальськими католицькими місіонерами і поширених у Країні Вранішнього Сонця до середини XIX ст. систем латинізованої транслітерації японських текстів, транскрибутивна система Хепбьорна була прив'язана до реальної вимови японських слів, а тому виявилася найбільш наближеною до живої японської мови і тому, хай і переживши певні новації, до сьогодні залишається найпоширенішою не лише в наукових, а й у бізнесових і навіть дипломатичних колах. Уявлення про цю систему дає таблиця 1.

Система Хепбьорна результативно виконувала функцію передачі японських слів засобами латиниці, проте писемні системи, базовані на кирилиці, потребували своєї системи японістичного транскрибування. Особливо загострилася ця проблема після шокуючої поразки Російської імперії в Російсько-японській війні 1904–1905 років, коли японські слова особливо широко увійшли у російське мовне середовище. Логічним результатом наполегливої праці росій-

ських японістів стала детально пропрацьована система запису японських слів кирилицею, названа системою «кириличних знаків» *кірідзі* – за аналогією зі згаданою вище *rōmaji*. Датою її остаточної кодифікації вважається драматичний 1917 рік, а головним розробником – знаменитий російський сходознавець-поліглот Євгеній Дмитрович Поливанов (1891–1938). За своє не таке вже й тривале життя Є.Д. Поливанов встиг стати професором східної філології Санкт-Петербурзького й Середньоазійського університетів, не один рік плідно працював на східному напрямі радянської дипломатії в рамках Комінтерну і Наркомату закордонних справ СРСР, розробив кириличні алфавітні системи, пристосовані до потреб якутської, азербайджанської, узбецької та дунганської мов, переклав російською мовою киргизький народний епос «Манас», після чого цілком прогнозовано був знищений у часи масових репресій 1937–1938 років. На щастя, розробку своєї системи японістичної транскрипції Є.Д. Поливанов встиг завершити ще в 1917 році, і на момент трагічної загибелі науковця вона уже міцно увійшла в науковий обіг російського японознавства, а отже, не була знищена разом із самим її автором. За аналогією з описаною вище *rōmaji* систему Поливанова можна також представити в узагальненому вигляді в рамках зведеної таблиці № 2.

У такому вигляді кирилична система транскрипції японської мови здобула широке визнання в радянському сходознавстві і донині залишається базовою в обігу російських японістів. Проте спроби її повного механічного запозичення українським сходознавством викликали і викликають справедливі нарікання професіоналів, що породжує певний різнобіб в українських варіантах транскрипції японських слів і в результаті залишає відкритим питання такої необхідної уніфікації та стандартизації порушених питань. Водночас, коли за справу

беруться філологи української мови, для яких специфіка японської лексики й вимови взагалі невідома, починається штучне насадження таких варіантів транскрибування, від яких у професійних сходознавців волосся стає дибом. Адже такі варіанти відштовхуються від уже спотвореної російською вимовою японської, котру тепер ще раз спотворюють додатковою українізацією. Ото й з'являються слова, в яких японці не можуть почути навіть натяку на їхнє початкове власне японське звучання. Чого варті хоча б *сегун*, *Гіросима* чи не менш одіозний *Симоносецький* договір, в якому студенти історичних факультетів українських ВНЗ часом чують уже не назву японського міста, де цей договір уклали, а ім'я якогось Симона, котрому, мовляв, пощастило підписувати такий історичний документ... Хотіли як краще, а вийшло...

Отож українському японознавству потрібна власна система кирилізації, прив'язана до особливостей вимови й літерного ряду української мови, та ще й з урахуванням останніх реформ вітчизняного правопису.

Які специфічні особливості української мови звертають в означеному контексті на себе першочергову увагу?

1. В українській мові є буква *ї*, звукове насичення якої має прямі аналогії в японській фонетиці, але якої немає в російському алфавіті, що змусило Є.Д. Поливанова застосовувати в усіх варіантах після голосної не завжди адекватне для японської фонетики *й*. А отже, якщо по типу поливановської системи на початку слова або у складових сполученнях після приголосної в українсько-японській кирилиці має застосовуватися *і* (*ічі*), а після голосної в середині слова – *йі* (*айкідо*), то у варіантах, коли означений звук фігурує наприкінці слова, враховуючи японське оригінальне звучання, прийнятнішим виглядає варіант *ї* (*акайї*).

2. У системі Поливанова склад し/シ [shi] позначається російськими буквами як *си*¹, але справжня вимова такого складу японською мовою значно м'якша, аж до того, що перший звук такого словосполучення ближчий до [ш], а не до [с]. Однак проблема російської лексики в тому, що склад, записаний як *ши*, читається, як правило, як [шы] (згадаймо базове правило російської мови: «Жи и Ши – пиши через и»). Відповідно для японського вуха вимова [шы] настільки спо-

творює фонетику, що корінний японець чує в такому сполученні звучання голосної, наближене більше до японського варіанта звука う [у], котрий і справді дещо нагадує європейцю на слух щось середнє між у й и. Але для української мови фонетичного правила вимови *ши* як [ши] не існує, адже словосполучення *ши* має так і озвучуватися нашою фонетикою як *ши*, що доволі адекватно віддзеркалює аналогічне японське словосполучення し/シ (*шімбун*, *Цушіма*).

3. Третя відмінність полягає у відсутності в українському правописі знака *ё*, який має російська абетка. Відповідно при передачі японського складу よ/ヨ [yo] в українському варіанті японістичної кирилиці мають застосовуватися українські варіанти *йо* (на початку слова, після всіх голосних та після ん/ん [n/m]: *Йокояма*, *Кайюбі*, *Манйюшю*) або *ьо* (після інших приголосних: *шьотун*), що також має відбиватися в українській транскрипції японських слів.

4. У російській фонетиці взагалі відсутні звуки, аналогічні японським словосполученням し/ジ і ぢ/ヂ [ji], а також пов'язаним з ними じゃ/ジャ і ぢゃ/ヂャ [ja], じゅ/ジュ і ぢゅ/ヂュ [ju], じょ/ジョ і ぢょ/ヂョ [jo]. Ось чому, не від гарного життя, Є.Д. Поливанов запропонував застосовувати для транскрипції означених складів російські варіанти, базовані на літерах *д* і *з*: *дзі*, *дзя*, *дзю* й *дзє*. Адже, як і у варіанті з し/シ, якщо записати словосполучення російською мовою як *джи*, то озвучуватись воно буде як [джы], що знову ж абсолютно не підходить для японської фонетики. Проте українська фонетика знає звуки *дз* і *дж*, причому вимова їхня чітко нормована і відрізняється одна від одної. І за своїми звуковими особливостями варіант *дж* значно ближчий до свого японського аналога, ніж русифікований *дз*. А словосполучення *джи* так і озвучується як [джи], а не як російськомовне [джы]. Ось чому українське транскрибування зазначених вище складів у найближчому до реальної японської вимови варіанті має записуватись як *джи*, *дзя*, *дзю* і *дзьо* (*джидай*, *джджтаймо*, *джджюдо*, *дждзьофу*). Водночас у варіантах транскрибування складів ざ/ザ [za], ず/ズ [zu], づ/ヅ [zu], ぜ/ゼ [ze] і ぞ/ゾ [zo] цілком прийнятними виглядають склади, базовані на початковому звуці *дз*: *дза*, *дзу*, *дзе* і *дзо*, оскільки і тут фонетики української та японської мов є

абсолютно відповідними (*дзайшьо, дзубон, адзукару, кідзумі, камікадзе, кадзоку*).

5. Не менше запитань викликає низка складів, яка починається в таблиці *го-джю-он* («50 звуків») знаком *た/タ* [ta]. Звукові варіанти знаків *つ/ツ* [tsu], *て/テ* [te] і *と/ト* [to] принципових заперечень не викликають, оскільки їхня фіксація в параметрах поливановської *кірідзі* ідеально узгоджується як з японською вимовою означених словосполучень, так і з затвердженою в Японії системою *ローマ字* – відповідно *цу, те і то*. Проте склад *ち/チ* [chi] і пов'язані з ним *ちや/チヤ* [cha], *ちゆ/チュ* [chu] і *ちよ/チヨ* [cho] Є.Д. Поливанов подає у варіанті *ті, тя, тю* й *тє*, що принципово не збігається ані з вимовою², ані з рекомендованою *ローマ字* низкою [chi], [cha], [chu] й [cho]. Причини такої транскрипції схожі з проблемним варіантом *し/シ* тієї ж поливановської системи. Ось чому в україномовному варіанті японської транскрипції явно прийнятнішою виглядає більш наближена до реальної японської вимови форма *чі, ча, чу* й *чо* (*чітаймас, чаго, Чугоку, Чосен*).

6. Після останніх реформ українського правопису в українській абетці була відновлена в правах літера *г*. Від тих часів її вимова знову почала чітко протиставлятися глухому звуку, що його позначає в нашому алфавіті знак *з*. Відтоді транскрибування відповідних японських звуків літерою *г* стало абсолютно неприпустимим, оскільки такого звука в японській фонетиці просто немає. Водночас знак *г* абсолютно відповідає фонетиці японських словосполучень одзвінчених складів *が/ガ* [ga], *ぎ/ギ* [gi], *ぐ/グ* [gu], *げ/ゲ* [ge], *ご/ゴ* [go], *ぎや/ギヤ* [gya], *ぎゆ/ギユ* [gyu], *ぎよ/ギヨ* [gyo], а отже, замість припустимих для попереднього українського правопису варіантів *га, гі, гу, ге, го, гя, гю* й *гьо* мають бути жорстко запроваджені варіанти *та, ті, ту, те, то, тя, тю* і *гьо* (*Канатава, вагірі, вагусарай, катекі, готен, гяккьо, гют-*

то, гьомін). Що ж до словосполучень *は/ハ* [ha], *ひ/ヒ* [hi], *へ/ヘ* [he], *ほ/ホ* [ho], *ひや/ヒヤ* [hya], *ひゆ/ヒユ* [hyu] і *ひよ/ヒヨ* [hyo], то і в таких сполученнях застосування української літери *з* не може бути прийнятним, оскільки в японській фонетиці глухого одзвінченого звука по типу українського [г] взагалі не існує. Водночас наш [х] абсолютно фонетично відповідає першому звуку усіх згаданих вище японських складів. А отже, в українському правописі передавати такі склади краще звуковими варіантами: *ха, хі, хе, хо, хя, хю* і *хьо* (*Хірошіма, Хонда*). Не викликає сумнівів і система озвучення означених словосполучень, при якому *х* та *ф* (у складі *ふ/フ* [fu]: *фуде*) переходить у *б* з можливим подальшим оглушенням у *п* (*ха* → *ба* → *па*; *хі* → *бі* → *пі*; *фу* → *бу* → *пу*; *хе* → *бе* → *пе*; *хо* → *бо* → *по*; *хя* → *бя* → *пя*; *хю* → *бю* → *пю*; *хьо* → *бьо* → *пьо*: *бандзай, Біліко, ванту*).

Таким чином, враховуючи зазначені вище відмінності українського правопису від російського, а також фонетичні канони прийнятої в самій Японії латиниці *ローマ字*, можна запропонувати таку систему рекомендованої транскрипції японських складів засобами і можливостями української мови, – вона представлена у таблиці № 3.

Автор цих філологічних пропозицій не є професійним лінгвістом, але, будучи фаховим японістом, наважився поділитися своїми пропозиціями з колегами, оскільки порушена проблематика є воістину стратегічною з точки зору стандартизаційних перспектив вітчизняної японістики. Водночас прошу колег поставитися до зазначених пропозицій саме як до пропозицій, оскільки, працюючи над цією публікацією, її автор бачив своє завдання насамперед у тому, щоб звернути увагу наукової громадськості на існування такої проблеми та на можливі шляхи її розв'язання. Запрошую вітчизняних японознавців до розгорнутого обговорення...

¹ Штучність жорсткої прив'язки словосполучення *し/シ* [shi] в системі Поливанова виключно до варіанта [си] частково все одно проявилася в російській японізації. Адже окремі японські слова прийшли і закріпилися в російській мові з прив'язкою до [ш] (в одзвінченому варіанті [дж]) як до першого знака означеного складового сполучення: іжа *суші* замість *суси*, куртизанка *гейша* замість *гейся*, фірми *Тошіба* й *Фуджі* замість *Тосіба* й *Фудзі*, боротьба *джіу-джитсу* замість *дзю-дзитсу*, людина-таксі *рикуша* замість *рикся*, острів *Шікотан* замість *Сикотан* тощо.

² Штучність жорсткої прив'язки словосполучення *ち/チ* [chi] в системі Поливанова виключно до варіанта [ти] також проявилася в російській японізації. Адже окремі японські слова прийшли і закріпилися в російській мові з прив'язкою до [ч] як до першого знака означеного складового сполучення. Зокрема, бойові палиці *нунчаку* замість *нунтяку*, фірма *Хітачі* замість *Хитати*, іграшка *тамагочі* замість *тамаготи*.

Таблиця № 1, побудована за схемою:

знак хірагані / знак катакани
транскрипція за системою Хелпборна

あ/ア a	い/イ i	う/ウ u	え/エ e	お/オ o	や/ヤ ya	ゆ/ユ yu	よ/ヨ yo
か/カ ka	き/キ ki	く/ク ku	け/ケ ke	こ/コ ko	きゃ/キヤ kya	きゅ/キユ kyu	きょ/キョ kyo
さ/サ sa	し/シ shi	す/ス su	せ/セ se	そ/ソ so	しゃ/シヤ sha	しゅ/シユ shu	しょ/ショ sho
た/タ ta	ち/チ chi	つ/ツ tsu, окрім зменшеного варіанта цього знака: тоді він позначає подвоєння наступного приголосного	て/テ te	と/ト to	ちゃ/チヤ cha	ちゅ/チユ chu	ちょ/チョ cho
な/ナ na	に/ニ ni	ぬ/ヌ nu	ね/ネ ne	の/ノ no	にゃ/ニヤ nya	にゅ/ニユ nyu	にょ/ニョ nyo
は/ハ ha, окрім ситуації, коли знак は позначає частку, що відокремлює тему речення від реми, – тоді ця частка читається і транскрибується як wa	ひ/ヒ hi	ふ/フ fu	へ/ヘ he, окрім ситуації, коли знак へ позначає суфікс напрямку, – такий суфікс читається і транскрибується як e	ほ/ホ ho	ひゃ/ヒヤ hya	ひゅ/ヒユ hyu	ひょ/ヒョ hyo
ま/マ ma	み/ミ mi	む/ム mu	め/メ me	も/モ mo	みゃ/ミヤ mya	みゅ/ミユ myu	みょ/ミョ myo
ら/ラ ra	り/リ ri	る/ル ru	れ/レ re	ろ/ロ ro	りゃ/リヤ rya	りゅ/リユ ryu	りょ/リョ ryo
わ/ワ wa				を/ヲ [w]o			
				ん/ン п або перед приголосними б й н чи при подвоєнні – m			
が/ガ ga	ぎ/ギ gi	ぐ/グ gu	げ/ゲ ge	ご/ゴ go	ぎゃ/ギヤ gya	ぎゅ/ギユ gyu	ぎょ/ギョ gyo
ざ/ザ za	じ/ジ ji	ず/ズ zu	ぜ/ゼ ze	ぞ/ゾ zo	じゃ/ジヤ ja	じゅ/ジユ ju	じょ/ジョ jo
だ/ダ da	ぢ/ヂ ji	づ/ヅ zu	で/デ de	ど/ド do	ぢゃ/ヂヤ ja	ぢゅ/ヂユ ju	ぢょ/ヂョ jo
ば/バ ba	び/ビ bi	ぶ/ブ bu	べ/ベ be	ぼ/ボ bo	びゃ/ビヤ bya	びゅ/ビユ byu	びょ/ビョ byo
ぱ/パ pa	ぴ/ピ pi	ぷ/プ pu	ぺ/ペ pe	ぽ/ポ po	ぴゃ/ピヤ pya	ぴゅ/ピユ pyu	ぴょ/ピョ pyo

Таблиця № 2, побудована за схемою:

знак хірагана / знак катакани
транскрипція за системою Поливанова

あ/ア a	い/イ и, після голосних - й	う/ウ у	え/エ э	お/オ о	や/ヤ я	ゆ/ユ ю	よ/ヨ ё
か/カ ка	き/キ ки	く/ク ку カ/ス	け/ケ кэ	こ/コ ко	きゃ/キヤ кя	きゅ/КиЮ кю	きょ/КиЁ кё
さ/サ са	し/シ си	す/ス су, окрім кінцевого знака в дієсловах なますいです, коли цей знак читається і транскрибується як -с (-мас, -дес)	せ/セ сэ	そ/ソ со	しゃ/シヤ ся	しゅ/シЮ сю	しよ/シЁ сё
た/タ та	ち/チ ти	つ/ツ цу, окрім зменшеного варіанта цього знака, тоді він позначає подвоєння наступного приголосного	て/テ тэ	と/ト то	ちや/チヤ тя	ちゅ/チЮ тю	ちよ/チЁ тё
な/ナ на	に/ニ ни	ぬ/ヌ ну	ね/ネ нэ	の/ノ но	にや/ニヤ ня	にゅ/ニЮ ню	にょ/ニЁ нё
は/ハ ха, окрім ситуації, коли знак は позначає частку, що відокремлює тему речення від реми, - тоді ця частка читається і транскрибується як ва	ひ/ヒ хи	ふ/フ фу	へ/ヘ хэ, окрім ситуації, коли знак へ позначає суфікс напрямку, - такий суфікс читається і транскрибується як э	ほ/ホ хо	ひや/ヒヤ хя	ひゅ/ヒЮ хю	ひょ/ヒЁ хё
ま/マ ма	み/ミ ми	む/ム му	め/メ мэ	も/モ мо	みや/ミヤ мя	みゅ/ミЮ мю	みょ/ミЁ мё
ら/ラ ра	り/リ ри	る/ル ру	れ/レ рэ	ろ/ロ ро	りや/リヤ ря	りゅ/リЮ рю	りょ/リЁ рё
わ/ワ ва				を/ヲ о			
				ん/ン н або перед приголосними б й и чи при подвоєнні - м			
が/ガ га	ぎ/ギ ги	ぐ/グ гу	げ/ゲ гэ	ご/ゴ го	ぎや/ギヤ гя	ぎゅ/ギЮ гю	ぎょ/ギЁ гё
ざ/ザ за	じ/ジ зи	ず/ズ зу	ぜ/ゼ зэ	ぞ/ゾ зо	じや/ジヤ зя	じゅ/ジЮ зю	じょ/ジЁ зё
だ/ダ да	ぢ/ヂ ди	づ/ヅ ду	で/デ дэ	ど/ド до	ぢや/ヂヤ дя	ぢゅ/ヂЮ дю	ぢょ/ヂЁ дё
ば/バ ба	び/ビ би	ぶ/ブ бу	べ/ベ бэ	ぼ/ボ бо	びや/ビヤ бя	びゅ/ビЮ бю	びょ/ビЁ бё
ぱ/パ па	ぴ/ピ пи	ぷ/プ пу	ぺ/ペ пэ	ぽ/ポ по	ぴや/ピヤ пя	ぴゅ/ピЮ пю	ぴょ/ピЁ пё

Таблиця № 3, побудована за схемою:

знак хірагані / знак катакани
пропозиція щодо можливої української транскрипції

あ/ア a	い/イ i на початку слова та після приголосної, а після голосної в середині слова та і після голосної наприкінці слова	う/ウ u	え/エ e	お/オ o	や/ヤ ya	ゆ/ユ yu	よ/ヨ yo
か/カ ka	き/キ ki	く/ク ku	け/ケ ke	こ/コ ko	きゃ/キヤ kya	きゅ/キユ kyu	きょ/キョ kyo
さ/サ sa	し/シ shi	す/ス sу, окрім кінцевого знака в дієсловах なます, います, коли цей знак читається і транскрибується як с (-мас, -дес)	せ/セ se	そ/ソ so	しゃ/シヤ shya	しゅ/シユ shyu	しょ/ショ shyo
た/タ ta	ち/チ chi	つ/ツ tu, окрім зменшеного варіанта цього знака, тоді він позначає подвоєння наступного приголосного	て/テ te	と/ト to	ちや/チヤ chya	ちゅ/チユ chyu	ちょ/チョ chyo
な/ナ na	に/ニ ni	ぬ/ヌ nu	ね/ネ ne	の/ノ no	にや/ニヤ nyya	にゅ/ニユ nyyu	にょ/ニョ nyyo
は/ハ ha, окрім ситуації, коли знак は позначає частку, що відокремлює тему речення від реми, – тоді ця частка читається і транскрибується як ва	ひ/ヒ hi	ふ/フ fu	へ/ヘ he, окрім ситуації, коли знак へ позначає суфікс напрямку, – такий суфікс читається і транскрибується як е	ほ/ホ ho	ひя/ヒヤ hyya	ひゅ/ヒユ hyyu	ひょ/ヒョ hyyo
ま/マ ma	み/ミ mi	む/ム mu	め/メ me	も/モ mo	みя/ミヤ myya	みゅ/ミユ myyu	みょ/ミョ myyo
ら/ラ ra	り/リ ri	る/ル ru	れ/レ re	ろ/ロ ro	りя/リヤ ryya	りゅ/リユ ryyu	りょ/リョ ryyo
わ/ワ wa			を/ヲ o				
			ん/ン n або перед приголосними о й и чи при подвоєнні – м				
か/カ ka	ぎ/ギ gi	く/ク ku	げ/ゲ ge	ご/ゴ go	きゃ/キヤ kya	ぎゅ/ギユ gyu	ぎょ/ギョ gyo
さ/サ sa	じ/ジ ji	ず/ズ zu	ぜ/ゼ ze	ぞ/ゾ zo	じゃ/ジャ jya	じゅ/ジユ jyu	じょ/ジョ jyo
た/タ ta	ち/チ chi	づ/ヅ zu	で/デ de	ど/ド do	ぢя/ヂヤ chya	ぢゅ/ヂユ chyu	ぢょ/ヂョ chyo
は/ハ ha	び/ビ bi	ぶ/ブ bu	べ/ベ be	ぼ/ボ bo	びя/ビヤ byya	びゅ/ビユ byyu	びょ/ビョ byyo
ま/マ ma	み/ミ mi	む/ム mu	め/メ me	も/モ mo	みя/ミヤ myya	みゅ/ミユ myyu	みょ/ミョ myyo